

foto: Bas Verschuuren

De rol van spiritualiteit in het bosbeheer

‘Waar we van houden, beschermen we.’ Het is een vaak terugkerende frase in de natuurbescherming. Toch wordt ons bos- en natuurbeheer veelal voorschreven op basis van rationaliteit en harde feiten. Internationaal onderzoek en internationale inzichten laten zien dat rekening houden met culturele en spirituele waarden het bos- en natuurbeheer en beleid sociaal rechtvaardiger, duurzamer en efficiënter maken. Ook is aangetoond dat natuurverbondenheid meestal samengaat met ‘groener’ gedrag, inzet en draagvlak voor natuurbehoud. Wij onderzochten hoe het gesteld is met spirituele waarden in het Nederlandse terreinbeheer, in planning en praktijk. We vergeleken Nederlandse beheerplannen met plannen uit Canada, en interviewden ruim twintig Nederlandse terreinbeheerders over de rol van spirituele waarden in hun werk. De uitkomsten zijn verrassend en kunnen gevolgen hebben voor het terreinbeheer en natuurbeleid in Nederland.

— Cathrien de Pater, Bas Verschuuren & Sonja Greil (Forest and Nature Conservation Policy Group, WUR)

> Om spiritualiteit te onderzoeken, moet je eerst weten waar je het over hebt. Er bestaan uiteenlopende ideeën over wat spiritualiteit is en waarom het belangrijk is in relatie tot bos, natuur en biodiversiteit. Inheemse volken hebben jarenlang gevraagd om erkenning van spirituele waarden in internationale verdragen. Spirituele waarden zijn nu benoemd in werkprogramma's van de Biodiversiteitsconventie (CBD), het Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) (dat de CBD ondersteunt) en het Platform voor Inheemse Volken en Lokale Gemeenschappen onder het Klimaatverdrag. Ze zijn ook opgenomen in certificeringsprogramma's voor duurzaam bosbeheer zoals FSC en PEFC. In 2021 heeft de International Union for Conservation of Nature (IUCN) internationale richtlijnen uitgebracht om wereldwijd de culturele en spirituele waarden van natuur in het beheer en beleid van natuurgebieden te verankeren, ook in Nederland. Onder het Nederlandse publiek groeit de behoefte naar verbinding met natuur. Men zoekt het bos steeds meer op voor rust, meditatie en spirituele groei. Het aantal coaches, diensten en locaties waar mensen spiritualiteit, zingeving en natuur

combineren neemt toe. Diepe verbondenheid met bomen en bos uit zich ook steeds vaker als er bomen gekapt worden. Beheerders krijgen soms te maken met oplopende emoties die deels voortkomen uit spirituele waarden die mensen aan bomen toekennen. Hoe werkt dit alles door in de beheerpraktijk en wat zien we hiervan terug in de beheerplannen?

Spiritualiteit in het bos

Omdat er geen algemene definitie van spiritualiteit bestaat, onderzochten we eerst de verschillende uitingen ervan. Gebaseerd op kennis uit de sociologie en religiewetenschappen ontwierpen wij een raamwerk om de verschillende dimensies van spiritualiteit in de natuur te kunnen identificeren. Allereerst zijn dit de verschillende vormen van spirituele ervaring; daarnaast onderscheiden we de dimensies van rituele praktijken, mythen en verhalen, filosofie en ethiek, sociale instituties en de fysieke dimensie van spiritualiteit. De ervaringsdimensie wordt het meest gerapporteerd: spirituele ervaring van natuur kan samenhangen met esthetiek, verbondenheid, geestelijk herstel en de levenskracht of ‘energie’ die sommigen in de natuur voelen. De fysieke dimensie vinden we bijvoorbeeld in landschaps- en schilderkunst en in natuurbegraven. Spirituele fenomenen hebben meestal meerdere dimensies, en die komen in verschillende combinaties en sterktes voor. We wilden weten hoe deze dimensies van spiritualiteit tot uiting komen in beheerplannen.

← Joe Martin (links), een stamouder van de Tla-o-qui-ath van Vancouver Island in Canada, legt uit dat totempalen niet alleen de bosgebieden markeren die cultureel en spiritueel belangrijk zijn, ze bevestigen ook dat hun rechten en verantwoordelijkheden zijn verankerd in de wetten van de natuur. De Tla-o-qui-ath beheren hun eigen bossen op integrale wijze in het Tla-o-qui-ath Tribal Park. Economische doelstellingen worden afgestemd op culturele en spirituele waarden van het bos volgens de traditionele wetgeving.

↓ Veel terreinbeheerders komen regelmatig spirituele activiteiten tegen op hun terrein, of krijgen te maken met de sporen daarvan. Soms worden op kennelijk bijzondere plekken voorwerpen zoals kunstbloemen achtergelaten.

↓↓ Mensen voelen een diepe verbondenheid met (oude) bomen en bos.

Beheerplannen zijn immers de schakel tussen beleid en uitvoeringspraktijk, en schrijven concrete interventies en maatregelen voor. Omdat inheemse organisaties zich al internationaal voor spirituele waarden hadden ingezet, begonnen we bij plannen waarin inheemse partijen in diverse mate waren betrokken. We selecteerden tien plannen opgesteld in samenwerking met de First Nations, de inheemse bevolking in British Columbia (Canada). Om een vergelijking te kunnen maken verzamelden we nog eens tien beheerplannen voor Nederlandse gebieden van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en diverse gemeenten. Het gaat in beide landen om middellange termijnvi-

sies, dus niet om de jaarlijkse uitvoeringsplannen. In de Canadese en Nederlandse documenten zochten we naar de verschillende spirituele dimensies en hoe deze een rol spelen in de beschrijvingen, de formulering van de doelstellingen en de operationalisering van het beheer. Daarbij keken we niet alleen naar expliciete termen zoals spiritueel of heilig, maar ook naar impliciete maar onmiskenbare verwijzingen zoals verwondering, ontzag of verbinding. Daarbij keken we ook naar de context, om een te brede interpretatie te voorkomen.

Beheerplannen vergeleken

In de Nederlandse en Canadese plannen troffen we in totaal 1434 verwijzingen aan naar spirituele ervaringen. Het merendeel vonden we in de operationele delen van de beschrijving en de doelstellingen van de plannen. De ervaringsdimensies kwamen het meeste voor. Vaak ging het over de instandhouding of het creëren van landschapschoon en ‘wildernis’ om bezoekers optimaal natuur te laten beleven. Op zich is een concrete ingreep natuurlijk niet spiritueel, maar als de maatregel is ingebed in principes en doelstellingen als natuurbeleving of wildernisgevoel, rust of stilte, kan ze gezien worden als het bevorderen van potentieel spirituele ervaringen. Op de tweede plaats vonden we spiritualiteit vooral terug in de gebruiksrelaties van de Canadese First Nations met hun land. Bijvoorbeeld in traditionele vormen van jacht en oogst van medicinale planten, herstel van inheemse rituelen in de natuur en vervanging van kaalkap door selectieve kap. Dit ging vaak samen met ethische, relationele of rituele overwegingen. Vooral grootschalige kap botste vaak met andere belangen. Daarom beschreven de plannen vooral zoneringsplannen als middel om diverse typen bosgebruik te scheiden. In sommige plannen bedongen de First Nations ook zones voor uitsluitend ceremonieel gebruik of geheel ongestoorde zones voor onstoffelijke bewoners, de zogenaamde *Wild Spirit Areas*.

Mythisch-narratieve dimensie

Het derde thema vonden we in de mythisch-narratieve dimensie van spirituele waarden, ook gekoppeld aan de relationele dimensie. In Canada werd vaak gerefereerd aan de eeuwenoude spirituele banden van de First Nations met hun land: ‘De betekenis van het land omvat veel meer dan alleen de archeologische vindplaatsen... Het gehele gebied vertegenwoordigt onze traditie en ons erfgoed – taal, traditie, legenden, spiritualiteit en landgebruik verbinden ons volk met ons land.’ Deze historie komt echter weinig terug in de uitvoering. Dat gebeurt iets meer in de Nederlandse plannen, maar dan meestal met het doel om mensen het landschap beter te laten beleven: ‘Door cultuurhistorie onder de aandacht te brengen, kan het landschap beter worden begrepen en beleefd.’ Hierbij – en in veel andere teksten – staat beleven apart van rationeel begrijpen. We vatten beleven breed op als een scala van emoties en ervaringen, die kunnen bijdragen aan een spirituele ervaring, zeker in verband met landschap. Ook duisternis en stilte kunnen die

foto: Hans van den Bos, Bosbeeld

Duisternis en stilte hebben potentie in zich voor een spirituele ervaring.

potentie hebben, zoals in dit plan uit Drenthe: 'Het is één van de weinige plekken in ons drukke land waar je via knooppunten urenlang kunt rondfietsen en wandelen zonder bebouwing tegen te komen. Bovendien gaat het om een gebied waar donkerte en stilte beleefd kunnen worden. Staand in de stuivende duinen is het goed voor te stellen hoe de onmetelijke vlakten van vroeger eruit hebben gezien.' De plannen willen deze beleving dus faciliteren: 'Deze bossen kennen een rijk cultuurhistorisch verleden. In de huidige samenleving is er veel waardering voor het 'levende verleden'. We schetsen hoe ons plan vorm gaat geven aan deze rijkdom, evenals aan de behoefte van bezoekers om dit verleden te kunnen beleven.' Dus ook in ons eigen, verstedelijkte Nederland komen spirituele waarden tot uitdrukking bij het bosbeheer, zij het minder expliciet.

De praktijk: bosbeheerders en spirituele professionals

De volgende vraag was hoe spiritualiteit een rol speelt in de Nederlandse beheerpraktijk. We lieten ruim twintig terreinbeheerders aan het woord over de verschillende dimensies van spiritualiteit in hun werk. Ook spraken we met zogenoemde spirituele stakeholders zoals natuurcoaches, beheerders van natuurbegraafplaatsen en andere professionals op het raakvlak van spiritualiteit en terreinbeheer. Dit om ook hun spirituele inzichten en visies op terreinbeheer te leren kennen. Veel terreinbeheerders komen regelmatig spirituele activiteiten tegen op hun terrein, of krijgen te maken met de sporen daarvan. Meestal gaat het om praktijken waarmee mensen op de een of andere manier gezondheid, welbevinden of zingeving zoeken. Dat kan variëren van onder een boom mediteren tot nachtelijke groepsrituelen in het bos. Hierbij worden soms voorwerpen achtergelaten zoals bloemen of kaarsjes (!) op kennelijk bijzondere plekken. De algemene indruk is dat deze trend toeneemt. Soms vragen spirituele stakeholders of andere bezoekers om toestemming, maar meestal gebeurt dit niet. Desondanks zien beheerders activiteiten waarvoor wel toestemming nodig is meestal door de vingers of geven een waarschuwing. Gaat het om schadelijke zaken of duidelijk commerciële praktijken, dan geldt er meestal ander beleid en wordt er gehandhaafd. Dat geldt zeker

als de overtreders: 1) zich bevinden in afgesloten (rust)gebieden, vooral 's nachts; 2) bloemen en andere voorwerpen achterlaten die niet in het bos- of natuurgebied thuishoren; 3) zonder toestemming de as van overledenen uitstrooien (soms mag het wel); 4) kaarsen branden of vuur aansteken; 5) lawaai maken of het bos op andere manieren verstoren. Spirituele professionals die het bos als werkterrein gebruiken, wordt steeds vaker gevraagd om een overeenkomst te tekenen en via toegangsgeld mee te betalen aan het terreinbeheer.

Soms moedigen beheerders spirituele activiteiten aan, bijvoorbeeld het planten van herinneringsbomen en stiltewandelingen in het bos (bosbaden). Van alle factoren die bos gewild maken voor spirituele praktijken, worden rust en stilte het hoogst gewaardeerd, door zowel beheerders als bezoekers. Dit kan nogal eens botsen met meer avontuurlijk bosgebruik zoals mountainbiken. Vooral tijdens de coronadrukke werd dit een probleem. Om de recreatiestromen in goede banen te leiden en rustige delen af te schermen, passen sommige beheerders zonering toe, vooral voor dieren maar ook voor rustzoekende wandelaars. Daarvan hebben ook spirituele stakeholders baat.

Spiritualiteit van verleden en toekomst

Een andere belangrijke spirituele drijfveer is de wens om historisch natuurlijk erfgoed voor de toekomst te bewaren. Dit is vaak vastgelegd in beheerplannen en wordt met hart en ziel uitgevoerd. Daarbij gaat het niet alleen om erfgoed dat door de mens is gemaakt, maar ook om (oude) bomen, bos en dieren. Veel beheerders en alle spirituele stakeholders zien bomen, en vooral oudere bomen, in meer of mindere mate als levende wezens; soms als personen die een lange geschiedenis vertegenwoordigen. Sommige beheerders geven aan dat ze op de een of andere wijze contact met bomen hebben, bijvoorbeeld bij het bleszen of voordat ze een boom omzagen. Bijvoorbeeld: 'Blessen is mediteren, hè? Want je kijkt maar naar één ding, je kijkt naar de boomkronen en je zet de strepen, en voor de rest kijk je, voor de rest ben je nergens anders mee bezig. Total focus, fantastisch.' En: 'Als we bomen moeten kappen [...] dan zei ik tegen de bomen dat sommigen van hen zouden worden weggehaald. En dan brandhout zouden worden voor anderen, zodat die zich konden warmen. Dus ik maak contact met de bomen of andere levensvormen om ze te laten weten wat er gaat gebeuren.' Dit illustreert wat in literatuur over houtkapconflicten wel wordt aangeduid als een emotief-spiri-

tuele natuurverbinding, die aan de wortels zou liggen van de emoties rondom houtkap. Hoe dit doorwerkt in de vaak gecompliceerde structuur van dergelijke conflicten, is lastig te zeggen. Kennis, belangen en posities spelen immers vaak een grotere rol. In ieder geval hebben beheerders geleerd dat goede communicatie, zo mogelijk met veldexcursies, veel kou uit de lucht haalt.

Heterogene groep

De spirituele stakeholders vormen een heterogene groep. Sommigen hebben hun eigen terrein, anderen werken in publiekelijk toegankelijk bos. In de gesprekken benadrukten zij meer dan de beheerders de genezende werking van natuur op de mentale gezondheid en spirituele ontwikkeling van mensen. Sommigen gaat het alleen om het buiten zijn in de natuur met cliënten, anderen

stellen dat diepe communicatie met bomen en bos cliënten een spiegel kan voorhouden van hun innerlijke zelf. Daardoor kunnen ze van trauma's herstellen en wordt genezing bevorderd. Sommige spirituele stakeholders stellen dat er op hoger niveau energievelden bestaan waarop een mens zich kan afstemmen, al dan niet onder begeleiding. Zij nemen dergelijke energieën ook waar in bossen en landschappen. In het Strubben-Kniphorstbos was in 2011 een energetische werkgroep betrokken bij het wegzagen van grove dennen om de oude eikenstrubben (eikenhakhoutstoven) te herstellen. Groepsleden wezen aan welke bomen vanwege hun spirituele betekenis moesten blijven staan.

In andere gevallen zien stakeholders dat landschapsenergieën 'uit balans' raken door vervuiling, onoordeelkundige houtkap of andere destructie-

ve activiteiten. Er bestaat ook een training om de energetisch aangetaste landschappen weer 'in balans' te brengen. Dit gebeurt door toepassing van reiki, acupunctuur en andere spirituele praktijken, meestal op afstand met een kaart, soms in het veld, maar altijd in samenwerking met beheerders. Voor zover bekend is deze techniek de afgelopen twintig jaar in circa zeventig bos- en natuurgebieden toegepast, waaronder Kroondomein Het Loo en andere delen van de Veluwe, Oostvaardersplassen, Sallandse Heuvelrug, Kennemerduinen en Kampina.

Van natuurbeleving naar natuurverbondenheid

Spiritualiteit wordt wereldwijd steeds belangrijker in het bosbeheer. Inheemse volken vragen hier al lang aandacht voor, maar we zien dit nu ook in

het Nederlandse beheer. Beheerders kunnen dus over de grenzen heen van elkaar leren. Spiritualiteit gaat verder dan pure natuurbeleving en kan op vele manieren aansluiten bij het mandaat van de beheerder om een divers publiek te dienen. Niet iedereen hoeft bomen te knuffelen, maar een groeiende groep zoekt spiritualiteit in een diepere verbondenheid met natuur, voor zingeving of heling van de mens en van de natuur zelf. En dat kan het bos- en natuurbeheer goed gebruiken.<

catharina.depater@wur.nl

* Het rapport *Cultural and spiritual significance of nature: guidance for protected and conserved area governance and management* is te downloaden van <https://portals.iucn.org/library/node/49268>

foto's Hans van den Bos, Bosbeheer